

Sean Homer
Εισαγωγή στον Ζακ Λακάν

Sean Homer: Εισαγωγή στον Ζακ Λακάν
©για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις ΟΡΟΣΙΤΟ, Αθήνα, 2017
ISBN: 978-618-83429-0-3

Τίτλος πρωτότυπου: Jacques Lacan
Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2005 από τον Routledge
Copyright © Sean Homer
ISBN: 0-415-25616-X

Μετάφραση: Στέλλα Μαύρη
Επιστημονική επιμέλεια: Ευγενία Γεωργάκα
Επιμέλεια - διόρθωση: Γιάννης Βογιατζής
Σχεδιασμός Εξωφύλλου: Ευτυχία Ηλιάδου
Σελιδοποίηση: Κώστας Κεχαγιάς
Υπεύθυνος έκδοσης: Μιχάλης Μεντίνης

Sean Homer
Εισαγωγή στον Ζακ Λακάν

Μετάφραση: Στέλλα Μαύρη
Επιστημονική επιμέλεια: Ευγενία Γεωργάκα

Περιεχόμενα

Πρόλογος επιμελήτριας.....	9
Γιατί Λακάν;.....	13
Βασικές Έννοιες	35
1. Το φανταστικό	37
2. Το συμβολικό	57
3. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα και η σημασία του φαλλού..	81
4. Το υποκείμενο του ασυνειδήτου.....	101
5. Το πραγματικό.....	123
6. Η διαφορά των φύλων.....	143
Μετά τον Λακάν.....	165
Περαιτέρω διάβασμα.....	193
Επίμετρο Ruth Parkin-Γουνελά	211
Βιβλιογραφία	217
Ευρετήριο όρων	227

Πρόλογος επιμελήτριας

Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί τον πρώτο τόμο της σειράς *personas* του εκδοτικού οίκου *oposito*. Στόχος της σειράς είναι να εισάγει το ελληνικό κοινό στη σκέψη κομβικών θεωρητικών από διαφόρους κλάδους των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, όπως η ψυχανάλυση, η φιλοσοφία, η κοινωνική θεωρία και η πολιτική σκέψη, παρέχοντας κατανοητές και προσβάσιμες εισαγωγές. Δεδομένης της δυσκολίας της σκέψης και της συνθετότητας των διατυπώσεων πολλών από τους κεντρικούς στοχαστές στα πεδία αυτά, όπως επίσης και των πολλαπλών αναφορών και διασταυρώσεων των εννοιών που επεξεργάζονται με άλλες θεωρητικές διατυπώσεις, είναι σημαντικό οι ενδιαφερόμενοι αναγνώστες να έχουν ως αφετηρία ένα εισαγωγικό κείμενο που να καλύπτει το εύρος του έργου κάθε στοχαστή, να παρουσιάζει τις κεντρικές του έννοιες, να επεξηγεί τη σημασία τους και να τις συνδέει με το κοινωνικό, ιστορικό και θεωρητικό πλαίσιο της παραγωγής τους. Τέτοιες εισαγωγές σε καμία περίπτωση δεν υποκαθιστούν την ανάγνωση του ίδιου του έργου του στοχαστή και δεν υποτιμούν τη σημαντικότητα της συνάντησης του αναγνώστη με τα πρωτότυπα κείμενα. Όταν όμως πρόκειται για την προσέγγιση νέων και άγνωστων για έναν αναγνώστη πεδίων, τα καλά εισαγωγικά κείμενα μπορούν να λειτουργήσουν πολλαπλώς, ως έναυσμα –κινητοποίηση της επιθυμίας, στη λακανική θεωρία– για περαιτέρω ενασχόληση με ένα θεωρητικό κατασκεύασμα, ως χάρτης που αποτυπώνει στην ολότητα και συνθετότητά του το πολυσχιδές έργο ενός στοχαστή, καθώς και τη μετέπειτα ανάπτυξή του από άλλους, και τέλος ως πυξίδα για την πλοήγηση εντός αυτού του έργου και την επιλογή των διαδρομών της σκέψης που κάποιος επιλέγει να ακολουθήσει. Η σημασία τέτοιων εισαγωγών έχει προ πολλού αναγνωριστεί στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, όπου υπάρχουν σήμερα διαθέσιμες αρκετές σειρές εισαγωγικών βιβλίων για όλους τους σημαντικούς

στοχαστές στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Ωστόσο, η ελληνική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται από έλλειψη τέτοιων εισαγωγών, με αποτέλεσμα οι νεοεισερχόμενοι στο πεδίο αναγνώστες να είναι συχνά αναγκασμένοι να διαβάσουν μεταφράσεις των έργων των ίδιων των θεωρητικών, με όλες τις δυσκολίες κατανόησης που αυτό συνεπάγεται. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει η εν λόγω σειρά, ξεκινώντας με το εξαιρετικά σημαντικό και ενδιαφέρον, αλλά και εκνευριστικά δυσνόητο, έργο του Γάλλου ψυχαναλυτή Ζακ Λακάν.

Ο Ζακ Λακάν είναι από τους σημαντικότερους ψυχαναλυτές και ψυχαναλυτικούς στοχαστές του 20ού αιώνα, και από τους λίγους που το έργο του ξεπέρασε κατά πολύ το πεδίο της κλινικής πρακτικής και διαχύθηκε σε πεδία των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, ασκώντας κάποιες φορές καθοριστική επιρροή στη μετέπειτα πορεία τους. Οι φοιτητές και ακαδημαϊκοί που εργάζονται σε αυτά τα πεδία αναπόφευκτα θα έρθουν αντιμέτωποι με κάποιες έννοιες της λακανικής ψυχανάλυσης, καθώς μελετούν την ανθρώπινη ανάπτυξη, τις κοινωνικές διεργασίες, τις διαφυλικές σχέσεις, τον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία και πολλά άλλα πεδία. Το ανά χείρας βιβλίο αποτελεί μεν εισαγωγή στο έργο του Ζακ Λακάν προσανατολισμένη στα πεδία των ανθρωπιστικών σπουδών, αλλά η καθαρότητα και σαφήνεια της παρουσίασης ενός τόσο δύσκολου και περίπλοκου στοχαστή την καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμη και για αναγνώστες περισσότερο ψυχολογικά και κλινικά προσανατολισμένους, όπως και για φοιτητές ψυχολογίας και επιστημών υγείας.

Μέσω του βιβλίου αυτού, αλλά και των υπόλοιπων βιβλίων της σειράς, η σειρά *personas*, προσφέροντας συγκροτημένες και εύληπτες εισαγωγές σε θεμελιώδεις κοινωνικούς και πολιτικούς στοχαστές, αποτελεί σημαντική συνεισφορά στον χώρο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Η εντύπωση στο έργο των στοχαστών αυτών εκ μέρους των φοιτητών και των εργαζόμενων

στον χώρο της ψυχολογίας και των επιστημών της ψυχικής υγείας γενικότερα μπορεί επίσης να αποβεί ιδιαίτερα σημαντική για τη διεύρυνση των οριζόντων της ψυχολογικής σκέψης και τον μετασχηματισμό της ψυχολογικής πρακτικής σε μία περισσότερο κριτική κατεύθυνση.

Ευγενία Γεωργάκα
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Γιατί Λακάν;

Ο Ζακ Λακάν (1901-1981) είναι αδιαμφισβήτητα ο σημαντικότερος ψυχαναλυτής από την εποχή του Φρόντ (1856-1939), του εισηγητή και ιδρυτή της ψυχανάλυσης. Έντονα αμφιλεγόμενο, το έργο του Λακάν μεταμόρφωσε την ψυχανάλυση, τόσο ως θεωρία του ασυνείδητου όσο και ως κλινική πρακτική. Σήμερα, περισσότεροι από τους μισούς αναλυτές παγκοσμίως χρησιμοποιούν τις λακανικές μεθόδους. Την ίδια στιγμή, η επιρροή του Λακάν πέρα από τα όρια του θεραπευτικού πλαισίου είναι αξεπέραστη στους σύγχρονους ψυχαναλυτικούς διανοητές. Η λακανική σκέψη έχει πλέον διαπεράσει τους κλάδους των λογοτεχνικών και κινηματογραφικών σπουδών, των γυναικείων σπουδών και της κοινωνικής θεωρίας, και εφαρμόζεται σε τόσο ανομοιογενή πεδία όπως, για παράδειγμα, η εκπαίδευση, οι νομικές σπουδές και οι διεθνείς σχέσεις. Για έναν φοιτητή ανθρωπιστικών ή κοινωνικών σπουδών σήμερα, είναι σχεδόν αδύνατο να μην καταπιαστεί με τις ιδέες του Λακάν σε ένα βαθμό, εάν όχι από πρώτο χέρι, τότε τουλάχιστον μέσω ενός στοχαστή που έχει επηρεάσει (ή εξοργίσει, όπως θα δούμε). Έργα, όπως της Λόρα Μάλβι [Laura Mulvey] «Visual Pleasure and Narrative Cinema» (1975) και της Τζάκλιν Ρόουζ [Jacqueline Rose] *Sexuality in the Field of Vision* (1986), της Σοσάνα Φέλμαν [Shoshana Felman] *Literature and Psychoanalysis, The Question of Reading: Otherwise* (1982) και του Πίτερ Μπρουκς [Peter Brooks] *Reading for the Plot* (1992)· ή του Λουί Αλτουσέρ [Louis Althusser] «Φρόντ και Λακάν» (1984a [1964]) και του Σλαβόι Ζίζεκ [Slavoj Žižek] *Το Υψηλό Αντικείμενο της Ιδεολογίας* (1989) θεωρούνται πλέον κλασικά στον αντίστοιχο κλάδο τους.

Από την σκοπιά των λογοτεχνικών σπουδών, η ανακάλυψη του Λακάν στα μέσα της δεκαετίας του 1970, αρχικά από φεμινιστές και μαρξιστές κριτικούς λογοτεχνίας, αναζωογόνησε τη μάλλον ετοιμοθάνατη πρακτική της ψυχαναλυτικής κριτικής και επαναποθέτησε την ψυχανάλυση στον πυρήνα της κριτικής θεωρίας. Ύστερα από έναν αρχικό ενθουσιασμό για τη φροϋδική και μεταφροϋδική

ανάγνωση της λογοτεχνίας (βλ. Wright [1998], για έναν απολογισμό των κλασικών φροϋδικών αναγνώσεων), η ψυχαναλυτική κριτική είχε εκφυλιστεί στην περιοριστική πρακτική της αναγνώρισης οιδιπόδειων σεναρίων εντός των κειμένων και του εντοπισμού φαλλικών συμβολισμών. Η αντίληψη του Λακάν για τη δόμηση του ασυνείδητου σαν γλώσσα (βλ. τέταρτο κεφάλαιο) και τη σχέση ανάμεσα στη συμβολική τάξη και το υποκείμενο (βλ. δεύτερο κεφάλαιο) διάνοιξε ένα νέο δρόμο για την κατανόηση του ρόλου της ασυνείδητης επιθυμίας στο κείμενο. Αντικείμενο της ψυχαναλυτικής κριτικής δεν ήταν πλέον να κυνηγάει φαλλικά σύμβολα ή να ερμηνεύει τον δισταγμό του Άμλετ να πάρει εκδίκηση για τον θάνατο του πατέρα του βάσει της απωθημένης σεξουαλικής επιθυμίας για τη μητέρα του (βλ. Jones 1949), αλλά να αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι ασυνείδητες επιθυμίες εκφράζονται εντός του κειμένου, μέσω της γλώσσας. Στο επίκεντρο της λακανικής κριτικής επομένως δεν βρίσκεται το ασυνείδητο του χαρακτήρα ή του συγγραφέα, αλλά το ίδιο το κείμενο και η σχέση ανάμεσα στο κείμενο και τον αναγνώστη. Στις κινηματογραφικές και γυναικείες σπουδές, η είσοδος αυτών των συχνά παράξενων και ασυνήθιστων ιδεών από το Παρίσι έγινε σχεδόν συνώνυμη με την καθιέρωσή τους ως ακαδημαϊκών κλάδων κατά τη δεκαετία του 1970. Η θεωρία του Λακάν για το στάδιο του καθρέφτη και τη διαμόρφωση του Εγώ (βλ. πρώτο κεφάλαιο) χρησιμοποιήθηκε από πολλούς θεωρητικούς του κινηματογράφου ως μοντέλο για τη σχέση ανάμεσα στην ταινία που προβαλλόταν στην οθόνη και του τρόπου με τον οποίο αυτή επηρέαζε τον θεατή. Η σύνθετη αντίληψη του Λακάν για τον τρόπο με τον οποίο ένα υποκείμενο αναγνωρίζει τον εαυτό του ως ένα «Εγώ» μέσα στον κοινωνικό κόσμο θεωρήθηκε ένας χρήσιμος τρόπος για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κινηματογραφικοί θεατές ταυτίζονται με τις εικόνες στην οθόνη, πέρα από τον απλό εντοπισμό θετικών και αρνητικών απεικονίσεων (συνήθως ισχυρές και θετικές απεικονίσεις των ανδρών και παθητικές ή αρνητικές απεικονίσεις των γυναικών). Παρομοίως,

Το παρόν βιβλίο

Η ακόλουθη ενότητα («Βασικές έννοιες») θα επιχειρήσει να εισαγάγει τον αναγνώστη σε κάποια από τα σημαντικότερα στοιχεία του έργου του Λακάν, τοποθετώντας τα στο πλαίσιο από το οποίο προήλθαν, με σκοπό να διευκολυνθεί η κατανόηση μιας θεωρίας που εκ πρώτης όψεως μπορεί να φαίνεται αλλόκοτη και περίπλοκη. Τα κεφάλαια που ακολουθούν θα καλύψουν πολλούς όρους-κλειδιά που χρησιμοποιούνται σήμερα στον χώρο της ψυχανάλυσης, αλλά θα επικεντρωθώ περισσότερο στις ιδέες εκείνες που έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως στις λογοτεχνικές και πολιτισμικές σπουδές, όπως είναι το φαντασιακό, το συμβολικό και το πραγματικό, το στάδιο του καθρέφτη, το υποκείμενο του ασυνειδήτου, το ασυνείδητο δομημένο ως γλώσσα, ο φαλλός, η φαντασίωση, η απόλαυση³ και η διαφορά των φύλων. Δεν θα εξετάσω τα γραφήματα και τα «μαθήμια» ή τους «τέσσερις Λόγους», καθώς οι ιδέες αυτές δεν χρησιμοποιούνται ευρέως στις λογοτεχνικές και πολιτισμικές σπουδές. Κάθε κεφάλαιο αυτής της ενότητας ολοκληρώνεται με ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο αυτές οι ιδέες έχουν εφαρμοστεί στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο ή στην κοινωνική θεωρία. Η ενότητα που τιτλοφορείται «Μετά τον Λακάν» θα επεκτείνει αυτά τα παραδείγματα στη διερεύνηση των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους η λακανική θεωρία χρησιμοποιείται σήμερα στην ανάλυση κειμένων και ταινιών, καθώς και στην πολιτική και κοινωνική θεωρία.

Η λακανική ψυχανάλυση δεν είναι μια στατική θεωρία και εξακολουθεί να εξελίσσεται μετά τον θάνατο του Λακάν. Το 1980, ένα χρόνο πριν τον θάνατό του, ο Λακάν διέλυσε τη Σχολή του, την EFP, και ίδρυσε τη Σχολή του Φροϋδικού Αιτίου (École de la Cause Freudienne, ECF). Η Σχολή αυτή, και οι μετέπειτα αναδιαρθρώσεις της, τελούν υπό την προεδρία του γαμπρού του, του Ζακ Αλέν-Μιλέρ. Ως γενικός επιμελητής των σεμιναρίων του Λακάν, αλλά κυρίως μέσα από τα δικά του σεμινάρια, ο Μιλέρ άρχισε να εδραιώνει

3 Μεταφράζεται έτσι η γαλλική λέξη «jouissance». [Σ.τ.Μ.]

μια «ορθόδοξη» ανάγνωση του Λακάν, τυποποιώντας και συστηματοποιώντας τις έννοιές του. Στην εισαγωγή αυτή, αντλώ από το έργο του Μιλέρ και από εκείνο του στενού συνεργάτη του, του Βορειοαμερικανού ακαδημαϊκού και αναλυτή Μπρους Φινκ [Bruce Fink]. Οι εισαγωγές του Φινκ στον Λακάν ακολουθούν τη γραμμή των σεμιναρίων του Μιλέρ και από αυτή την άποψη είναι ευκολότερο να τις παρακολουθήσουμε απ' ό,τι τα ίδια τα γραπτά του Λακάν. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να καταστήσουν τις ιδέες του Λακάν περισσότερο αρμονικές και να τις παρουσιάσουν ως ένα λογικό σύνολο, τα κείμενα των Μιλέρ και Φινκ χάνουν την κριτική διάσταση και την τραχύτητα που πάντα προσδίδει τόσο ενδιαφέρον στην ανάγνωση του Λακάν. Επομένως, θα αντιπαραθέσω τις αναπτύξεις του Φινκ με τα γραπτά του Λακάν, ώστε να μπορέσετε να διαμορφώσετε μια εικόνα για αυτό το ιδιαίτερο ύφος. Λεπτομέρειες για τα εισαγωγικά κείμενα του Φινκ και για τα ίδια τα κείμενα του Λακάν, καθώς και μια σύνοψη άλλων χρήσιμων, σημαντικών εισαγωγών παρατίθενται στην ενότητα «Προτάσεις για Περαιτέρω Μελέτη» στο τέλος του βιβλίου. Μπορεί να παρατηρήσετε καθ' όλη την έκταση του βιβλίου ότι οι ημερομηνίες των αναφορών στα κείμενα του Λακάν είναι αρκετά πρόσφατες. Έχω κάνει αναφορά σε πρόσφατες μεταφράσεις των έργων του Λακάν, όλες εκ των οποίων βρίσκονται στην ενότητα της «Βιβλιογραφίας». Θα αναφερθώ στις αρχικές ημερομηνίες των έργων του Λακάν στο κύριο μέρος του βιβλίου, αλλά και η ενότητα «Προτάσεις για Περαιτέρω Μελέτη» θα σας δώσει, επίσης, ορισμένες πληροφορίες σχετικά με τις αρχικές εκδόσεις.

Βασικές Έννοιες

στιγμή που νομίζουμε ότι αποκτήσαμε το αντικείμενο της επιθυμίας μας –είτε πρόκειται για ένα άλλο πρόσωπο, ένα καινούργιο αγαθό ή ακόμη μια δύσκολη ιδέα που πασχίζαμε να συλλάβουμε– παραμένουμε ανικανοποίητοι. Είμαστε απογοητευμένοι και έχουμε μια αίσθηση ότι η επιθυμία μας δεν έχει ικανοποιηθεί πλήρως. Αυτή η αίσθηση δυσαρέσκειας που πάντα μας αφήνει να θέλουμε κάτι ακόμη είναι ακριβώς αυτό που ο Λακάν αποκαλεί φαλλική απόλαυση και χαρακτηρίζει την αρρενωπή δομή. Μια αρρενωπή δομή χαρακτηρίζεται από τη μετατροπή του Άλλου σε *αντικείμενο α*, καθώς και από τη λανθασμένη σκέψη ότι το αντικείμενο μπορεί να ικανοποιήσει πλήρως την επιθυμία μας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου σε αυτό το σημείο ότι η φαλλική απόλαυση δεν είναι αρσενική με την έννοια ότι μόνο οι άνδρες μπορούν να τη βιώσουν. Βιώνεται τόσο από τους άνδρες όσο και από τις γυναίκες και ορίζεται ως φαλλική στον βαθμό που χαρακτηρίζεται από την αποτυχία.

Θηλυκότητα

Μια θηλυκή δομή, από την άλλη, ορίζεται από μια διαφορετική σχέση προς τον Άλλο και την απόλαυση – αυτό που ο Λακάν αποκαλεί Άλλη απόλαυση. Ωστόσο, το πρόβλημα με αυτή την Άλλη απόλαυση είναι ότι δεν μπορεί να εκφραστεί. Η ομιλία σχετίζεται με τη συμβολική τάξη κι είναι επομένως φαλλική. Αν μπορούσαμε να μιλήσουμε γι' αυτή την Άλλη απόλαυση, τότε θα ήταν εξ ορισμού *φαλλική*, όπως φαλλική είναι η συμβολική τάξη. Η Άλλη απόλαυση είναι ακριβώς κάτι το οποίο μπορεί να βιώσει κάποιος, αλλά δεν μπορεί να πει τίποτα σχετικά με αυτό κι επομένως είναι αδύνατο να οριστεί. Βέβαια, αυτό δεν μας βοηθά ιδιαίτερα σε μια εισαγωγή στον Λακάν, οπότε ας προσπαθήσουμε να πούμε όσα μπορούμε σχετικά με αυτή την ιδιαίτερη μορφή απόλαυσης. Ο Fink επισημαίνει ότι η έννοια της Άλλης απόλαυσης στον Λακάν είναι μάλλον ασαφής και προσφέρει διάφορες πιθανές ερμηνείες: θα μπορούσε να σημαίνει «την απόλαυση που αντλεί ο Άλλος από εμάς» ή «τη

δική μας απόλαυση του Άλλου» ή «την απόλαυσή μας ως Άλλος» (2002: 38). Όλα είναι πιθανές ερμηνείες της λακανικής διατύπωσης. Επιπλέον, ο Fink παραμένει ασαφής ως προς το γιατί αυτή η Άλλη απόλαυση πρέπει να ορίζεται ως θηλυκή (2002: 40).

Το πιο γνωστό παράδειγμα Άλλης απόλαυσης από το σεμινάριο ΧΧ είναι εκείνο του αγάλματος «Η Έκσταση της Αγίας Τερέζας» του γλύπτη του ιταλικού μπαρόκ Λορέντσο Μπερνίνι [Lorenzo Bernini, 1598-1680]. Το έργο δείχνει την Αγία Τερέζα να πέφτει σε έκσταση ενώ τρυπιέται από το βέλος ενός αγγέλου που αιωρείται από πάνω της. Ο Λακάν σχολιάζει:

Είναι όπως για την Αγία Τερέζα – δεν χρειάζεται παρά να πάτε στη Ρώμη και να δείτε το άγαλμα του Μπερνίνι, ώστε να καταλάβετε αμέσως ότι έρχεται σε οργασμό. Δεν υπάρχει αμφιβολία γι' αυτό. Από τι διεγείρεται; Είναι ξεκάθαρο ότι η βασική μαρτυρία των μυστικιστών αποτελείται από τη δήλωση ότι το βιώνουν, αλλά δεν γνωρίζουν τίποτα γι' αυτό. (Lacan 1998 [1975]: 76)

Αυτή η εμπειρία ανείπωτης έκστασης είναι αυτό που αποκαλεί ο Λακάν Άλλη ή θηλυκή απόλαυση. Η ιδέα της Άλλης απόλαυσης φαίνεται να σηματοδοτεί μια πρόοδο σε σχέση με τον φαλλοκεντρισμό του Φρόντ, με την έννοια ότι η Άλλη απόλαυση είναι «κάτι παραπάνω» από τη φαλλική απόλαυση. Είναι πέρα από το συμβολικό και το υποκείμενο και επομένως «έξω από το ασυνείδητο» (Soler 2002: 107). Και οι άνδρες και οι γυναίκες μπορούν να βιώσουν τη φαλλική, ή την Άλλη, απόλαυση και αυτό που ορίζει αν ένα άτομο έχει ή δεν έχει μια αρρενωπή ή θηλυκή δομή είναι ο τύπος της απόλαυσης που βιώνει. Ωστόσο, υπάρχει μια κρίσιμη διαφορά, σύμφωνα με τον Λακάν, ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες και αυτή είναι ότι οι γυναίκες μπορούν να βιώσουν και τις δύο μορφές απόλαυσης, ενώ στην περίπτωση των ανδρών ισχύει είτε η μία είτε η άλλη (βλ. Fink 2002: 40-1). Για τον Λακάν, δεν ισχύει ότι οι γυναίκες προσδιορίζονται αρνητικά σε σχέση με τους